

Piosenki nogajskie w krymskokaraimskiej *medżumie* Qılcı'ego

Gulayhan Aqtay

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Neofilologii,
Katedra Studiów Azjatyckich

Nogay songs in Qılcı's Crimean Karaim *mejuma*

Summary: The aim of this article is to present and discuss sixteen couplets called Nogay songs (so-called *çyηs*) in a Crimean Karaim *mejuma* copied by Eliyahu b. Yosef Qılcı at the beginning of the 20th century. None of these songs are known from the collections edited so far, although songs of this genre were very popular among all the peoples of the Crimea who spoke Turkic languages, especially the Crimean Tatars and Nogays. In the case of the Crimean Karaims, a total of hundred and five *çyηs* were published by Ananiasz Zajączkowski and eleven by Włodzimierz Zajączkowski. However, despite the claim that *çyηs* were a typical Crimean Tatar and Nogay genre, nobody provided any Nogay translations of these songs. The article endeavours to answer the question of whether Qılcı composed them himself or adapted Crimean Tatar songs he knew or copied from others into the Nogay language. The paper also investigates how successful Qılcı's adaptation was. The couplets are provided with a translation into Polish.

Keywords: Nogay songs, Qılcı's *mejuma*, Crimean Karaim

I. Wprowadzenie

W karaïmskiej *medżumie* Qılcı'ego z początku XX w.¹ znajduje się fragment za-tytułowany *Noğay türküsü çın* 'Piosenka nogajska *czyng*'², podany jako jednostka nr 43, na stronach 79–82. Fragment ten składa się z szesnastu dwuwierszowych zwrotek. Qılcı zapisał te piosenki w układzie szesnastu trójwersowych zwrotek, ponieważ jeden wers nie mieścił mu się w jednej linii. Wyjątkiem jest druga zwrotka, którą udało mu się zapisać w dwóch liniijkach. Tytuł *Noğay türküsü* nie oddaje gatunku literackiego utworów. Taki tytuł powoduje nieporozumienie, gdyż wskazuje na to, że mamy do czynienia z jedną piosenką, podczas gdy jest ich szesnaście. Co więcej, *türkü* to termin turecki, który oznacza piosenkę turecką, nie nogajską. Dlatego późniejszy czytelnik lub właściciel *medżumy* dopisał po tym *çın* (w miejsce poprawnego *çın*, ale zgodnie z tureckim odpowiednikiem tego krymskotatarskiego i krymskokaraïmskiego wyrazu). Ten wyraz został dopisany mało wprawną ręką, inaczej, niż eleganckie pismo Qılcı, najprawdopodobniej w okresie, gdy krymscy Karaïmi nie używali już języka karaïmskiego i słabo znali pismo. Powracając do tytułu *Noğay türküsü*, Qılcı najprawdopodobniej nadał go piosenkom nogajskim mechanicznie, w celu nazwania jakoś tej części swojej *medżumy*.

Choć wiadomo, że piosenki tureckie i tatarskie były na Krymie bardzo popularne także wśród pozostałych narodowości posługujących się językami turkijskimi, a więc u Karaïmów, Krymczaków i Urumów, ten przypadek jest szczególnie, ponieważ mamy do czynienia z piosenkami przypisywanymi Nogajom i stylizowanymi na nogajskie. Samo określenie „nogajskie” jest co najmniej dwuznaczne. Z jednej strony, jak pisze Radloff (1896: XIII), ludność nogajska opuściła całkowicie Krym i Nogaje pozostali tylko w jednej wiosce³. Z drugiej strony jednak Nogajami nazywano na Krymie ludność

¹ *Medżuma* została opublikowana w wydaniu krytycznym przez Aqtay (2009), o medżumie, autorze (Qılcı), dacie powstania zob. tę publikację. Wydanie składa się ze wstępu, transkrypcji i indeksów w tomie pierwszym oraz z *facsimile* w tomie drugim.

² Ananiasz Zajączkowski w swym artykule napisanym w języku polskim (1938) stosuje pisownię *çyn*, którą za radą recenzenta artykułu spolszczam jako *czyng*. Jednak tam, gdzie cytuję fragmenty *medżumy*, stosuję transkrypcję przyjętą dla języka krymskokaraïmskiego, w której ten wyraz ma postać *çın*, choć w dopisku późniejszą ręką podano błędnie *çın*, o czym dalej.

³ Jankowski (2000: 38) ustalił, że chodzi o wioskę *Kögenli Qıyat*, przemianowaną później na *Ostrowskoje*.

zamieszkującą północną, stepową część półwyspu oraz Kercz, choć ich język był w istocie odmianą kipczacką lub północno-zachodnią języka krymskotatarskiego. Tak więc mówiąc o Nogajach, a nawet o języku nogajskim na Krymie, niekoniecznie ma się na myśli to, co w literaturze turkologicznej kojarzy się z Nogajami i cechami nogajskimi, w większości wspólnymi z cechami kazachskimi i karakałpackimi. Trudno ocenić, czy *czyngi* zapisane przez Qılçı są produktem twórczości jakiegoś Karaïma, który dokonał językowej nogaizacji znanych mu piosenek krymskotatarskich, czy nogaizacji dokonał jakiś krymski Tatar, czy może piosenki te rzeczywiście zapisano po nogajsku, co wydaje się mniej prawdopodobnie, ponieważ nie wszystkie cechy językowe są nogajskie.

Piosenki nogajskie zapisane przez Qılçı'ego były już wcześniej publikowane w wydaniu krytycznym całej *medżumy* (Aqtay 2009). W obecnym opracowaniu odstępuję od układu z rękopisu, podając piosenki w bardziej naturalnym układzie dwuwierszowym, zgodnym z rytmem i rymem. W stosunku do poprzedniego wydania poczyniono kilka korekt odczytu i interpretacji. Poza samym faktem pierwszego znanego zapisu krymskotatarskich *czyn-gów* w nogajskiej stylizacji, jak dotąd nie udało się znaleźć takich samych utworów w znanych zbiorach i opracowaniach, więc artykuł ten przedstawia nieznane dotąd piosenki z początku XX w., chociaż pewne motywy są znane z krymskotatarskiego folkloru. Ten niewielki materiał wzbogaca więc wiedzę o literaturze turkijskiej dawnych mieszkańców Krymu.

Jeśli chodzi o gatunek literacki badanego fragmentu z *medżumy* Qılçı i jego język, trzeba powiedzieć, że *czyng* jest gatunkiem nie tylko nogajskim, zob. nog. *şih* (Baskakov 1963: 423), tłumaczony na rosyjski jako *častuška* 'przyspiewka', lecz typowym także dla literatury ludowej całej ludności tatarskiej Krymu (Zajączkowski 1938: 38, 45). Ananiasz Zajączkowski opublikował 105 takich piosenek, nazywając je „tatarsko-karaïmskie”, z notatnika Eljaszewicza, Karaïma trockiego, który osiadł na Krymie i zapisał je w Eupatorii. Warto podać kilka ustaleń co do treści i formy *czyngów* Zajączkowskiego. Jeśli chodzi o treść i okoliczności powstania, Zajączkowski (1938: 40) pisze, że są one „układane często *ad hoc*”, a więc improwizowane, i stanowią rodzaj konwersacji towarzyskiej, prowadzonej często między młodzieżą przeciwnej płci. Treść piosenek jest zmienna, zależna od sytuacji. Warto dodać, że wzajemne „czyn-gowanie” jest na ogół żartobliwe, zaczyna chłopak, dziewczyna mu odpowiada i tak dalej. Młodzi wykonawcy wypróbują swe siły wokalnie-recytatorskie, korzystając z obfitego zasobu *czyngów* znanych w swej społeczności, często je zmieniając (stąd rozmaite warianty pewnych utworów) lub dodając swe własne

na miarę zdolności i umiejętności. Choć w literaturze nie pisze się o tym, należy podkreślić, że wiersze *czyng* mogą być odśpiewywane lub recytowane. Warto podkreślić, że podobne formy piosenek znane są z polskiego folkloru jako przyśpiewki, najbardziej jako przyśpiewki weselne.

Jak zaznaczył Zajączkowski (1938: 41–42), utwory te są zasadniczo dwuwierszami, choć wykonawcy często dodają dwu- lub trójzgłoskowy refren po każdym wierszu, przez co przez niektórych badaczy i zbieraczy zapisywane są jako czterowiersze. Zajączkowski pisze, że każdy wiersz ma jedenaście lub dwanaście zgłosek w układzie 7 + 4 lub 8 + 4 o rymie *aa bb* itd. Dodajmy, że w niektórych *czyngach* słyszymy aliterację, co świadczy o szczególnych umiejętnościach poetyckich twórcy. W badanym fragmencie aliteracja nie występuje, może poza początkiem, *aslamam aslanq bal aslanq* ‘mięso gotujemy, miód syćmy’, gdzie widać częściową zgodność głoskową początków trzech stóp na cztery.

Zajączkowski (1938: 43) podkreśla też treściowy i formalny paralelizm. Termin paralelizm należałoby tu rozwinąć, podkreślając językową obecność współdziałania dwóch osób lub przeciwstawność. Wynika to z tego, że wykonawcy współzawodniczyli ze sobą, nie szczedząc sobie żartobliwych przytyków, nieraz dworowali z siebie nawzajem. Ciekawe, że przeciwstawność lub współdziałanie spotykamy często nie tylko pomiędzy dwoma wersami w dystychu, ale także wewnątrz jednego wersu, np. *beni sylap çinladiñ sen biñ yasa* ‘skoroś przyśpiewkami chwalił mnie, żyj sto lat’ (dosł. śpiewając, okazałeś mi szacunek, więc żyj tysiąc (lat)), *sen çağırtnñ ben gèldim* ‘zapraszałaś, więc przyszedłem’ (lub ‘zapraszałaś, więc przyszedłem’); *Bahçesaray pıçaqçı Gözlöv qınca* ‘Bachczysaraj płatnerz, a Gözlöv pochwiarz’; *sen çinla ben diñlayım* ‘zaśpiewaj, ja posłucham’. Tak więc *czyngi* są gatunkiem literackim wyraźnie towarzyskim, skierowanym nie na poetyckie „ja”, lecz „ja i ty” lub „ja, a ty”, czyli na podmiot i osobę, z którą podmiot współdziała lub z którą współzawodniczy. Rzadziej w roli podmiotu występuje zbiorowość, a więc „my” (i „wy” lub „my” a „wy”), w badanym fragmencie jedynie raz jako *biz gèldik* ‘przyjeżdżamy’ (dosł. ‘przyjechaliśmy’).

Zbiory *czyngów* były publikowane nie tylko przez Ananiasza Zajączkowskiego. Jeśli chodzi o starszą literaturę, bibliografię można znaleźć w pracy Włodzimierza Zajączkowskiego, w której autor zamieścił trochę *czyngów* (Wł. Zajączkowski 1961: 120). Z późniejszych prac warto wskazać na zbiór Fazyla (1975)⁴ i Mahmutów (Mahmut, Mahmut 1997). Natomiast co do *czyngów* „tatarsko-karaimskich”, poza wydaniem Ananiasza Zajączkowskiego jest

⁴ Nie mając dostępu do tej publikacji, korzystam z wydania internetowego (<http://medeniye.org/ru/node/567>, dostęp 10.12.2018).

jeszcze tylko wspomniany wyżej artykuł Włodzimierza Zajączkowskiego oraz pięć *czyngów* opublikowanych przez Prik. Włodzimierz Zajączkowski przyjął kwalifikację etniczno-językową Ananiasza Zajączkowskiego. W artykule Włodzimierza Zajączkowskiego *czyngów* jest jednak niewiele, jedenaście (zapisanych w innym układzie, nr 20, s. 136 i nr 33, s. 143). Jeśli chodzi o Prik (1976: 182–183), *czyngi* są zamieszczone w dodatku z tekstami do gramatyki tej autorki. W przeciwieństwie do wcześniej wspomnianych autorów, Prik spisała piosenki od 43-letniego informatora, co jest o tyle ciekawe, że w 1949 r. lub nieco wcześniej, gdy pisała swoją gramatykę, Karaïmi na Krymie jeszcze pamiętali te piosenki. Tak więc nasza wiedza i ilość wydań ludowej poezji krymskokaraïmskiej o korzeniach tureckich, tatarskich oraz rodzimych karaïmskich stopniowo wzrasta. Poza wskazanymi wydaniem, mamy *medżumę* wydaną przez Tülay Çulhę (Çulha 2015). Pojawiły się też opracowania porównawcze. Pierwsze z nich to praca Doroty Smętek (2015) o przyjemnym jedzeniu na podstawie czterech rękopisów oraz o myszy na podstawie dwóch *medżum*. Następne opracowanie to artykuł Anny Sulimowicz (2017), w którym autorka znacznie rozwija motyw myszy, wykorzystując sześć wersji tego motywu.

2. Język piosenek nogajskich Qılcı'ego

Przyjrzyjmy się teraz językowi *czyngów* zapisanych przez Qılcı. Od strony językowej nie ma dużej różnicy między krymskotatarskim a nogajskim. Oba języki należą do jednej dużej gałęzi języków turkijskich, a mianowicie północno-zachodniej lub kipczackiej, choć są klasyfikowane w różnych grupach: krymskotatarski w grupie zachodniej lub nadczarnomorsko-kaukaskiej, zaś nogajski w południowej lub aralskiej. Różnice są tym większe, im bardziej krymskotatarski jest pod wpływem krymskotureckim, a więc języka z innej grupy, południowo-zachodniej, i im bardziej nogajski występuje w czystej postaci, gdyż w swej krymskiej odmianie był poddany wpływom języka krymskotatarskiego i krymskotureckiego.

Warto podkreślić, że powtarzające się po każdym dwuwierszu *car car*, pochodzące od trk. (< per.) *yar* 'przyjaciel; druh' (Aqtaý 2009: 136), co można by przetłumaczyć w sposób przybliżony jako 'druhu mój', jest bardzo częste w folklorze kazachskim i kirgiskim, a jako termin *jar-jar*⁵ oznacza gatunek

⁵ Wyrazy kazachskie podaję zgodnie z nowym pismem łacińskim, przyjętym w Kazachstanie w 2017 r. i zmodyfikowanym w 2018.

podobny krymskotatarskim *czynom* (Januzaqov 1999: 213). Jest on śpiewany w innej melodyce i nie ma naprzemienności po każdym dystychu, lecz miara wiersza jest taka sama, najczęściej 7 + 4.

2.1. Fonetyka

Typowo nogajska cecha fonetyczna różnicująca język nogajski od krymskotatarskiego w analizowanym fragmencie jest w zasadzie tylko jedna, $\text{ʃ} > \text{s}$. Występuje ona w następujących wyrazach: *basla-* ‘zaczynać’ < *baʃla-*; *tasla-* ‘rzucać’ < *taʃla-*; *saytan* ‘diabeł’ < *ʃaytan* (w słowniku nogajskim, Baskakov 1963: 401, ten wyraz występuje jako *ʃaytan*, a więc tu zjawisko $\text{ʃ} > \text{s}$ nie zaszło; por. kaz. *shatan* i *satan*, zob. Syzdykova, Husain 2001: 639), *asa-* ‘jeść’ < *aʃa-*, *yasa-* ‘żyć’ < *yaʃa-*; wyraz *asla-* ‘gotować w wodzie’ oraz pochodny od niego *aslama* ‘potrawa z wody’ nie występuje w słownikach nogajskich, być może występował tylko w odmianie krymskiej języka nogajskiego, choć może to być imitacja autora; odpowiednikiem krymskotatarskim jest *aʃla-* ‘idem’ (Useinov 1994: 40), a co jest chyba wariantem tureckiego *haʃla-* (zob. też *haʃlama*) ‘idem’ (TIRS 459); tur. *haʃla-* nie ma ustalonej etymologii, Tietze (2009: 270) twierdzi, że jest to wyraz onomatopeiczny; ktat. *aʃla-* jest, jak się wydaje, adaptacją formy tureckiej i nie związane z trk. *aʃ* ‘jedzenie; potrawa’. Tu warto dodać, że u Zajączkowskiego (1938: 46) występuje inny, dobrze znany trk. czasownik *aʃla-* w znaczeniu ‘szczepić’ w postaci z *h-* protetycznym jako *haʃla-*. Autor lub kopista zachował dodane *h-* we wszystkich wyrazach.

Inna cecha fonetyczna, uznana przez Zajączkowskiego (1938: 44) za nogajską, to $\text{y-} > \text{c-}$. Tu jednak Qılcı jest dość niekonsekwentny, gdyż w jednych wyrazach zapisuje ją, np. *cibër-* ‘wysyłać; zostawiać’ < *yiber-*, *car car* < *yar yar* (refren), *caqa* ‘kołnierz’ < *yaqa*, *cimurta* ‘jajo’ < *yumurta*, w innych nie, np. *yürek* ‘serce’, *yıldız* ‘gwiazda’, wspomniane *yasa-* ‘żyć’ i *yenge* ‘żona starszego brata’ (cztery wystąpienia, raz *cenge*). Jednak $\text{y-} > \text{c-}$, jak wykazuje Jankowski (2000: 41–42), nie jest tylko cechą nogajską, gdyż obejmuje też nienogajskie, krymskotatarskie poddialekty Krymu, a *ciber-* jest postacią standardową w krymskotatarskim.

Również niekonsekwentny jest Qılcı w oddawaniu ğ i v , a więc mamy *ağız* ‘usta’, nie *avuz*, *sağlıq* ‘zdrowie’, nie *savluq*, ale *avul* ‘wieś’.

Zupełnie nie występuje inna cecha nogajska, $\text{ç-} > \text{ʃ-}$, np. *çiñla-* ‘recytować wiersze *czyng*’, zob. postać *ʃyn*, podaną przez Zajączkowskiego (1938: 38) jako nogajską; *çiq-* ‘wychodzić’, nog. *ʃiq-*.

Brak jest także nogajskiego $f > p$, np. *qaftan* 'kaftan', choć trzeba zaznaczyć, że nie jest to słowo nogajskie, lecz pożyczka używana w Krymie.

Brak jest też innych cech nogajskich, np. $-q > -ğ$, np. *caqa*, nog. *cağa* (standardowa forma *yağa*, zob. Baskakov 1963: 454) oraz odwrotnie, zachowanie $-q$ w *şaqirt*- (Baskakov 1963: 402) wobec tur. *çağır*- 'wołać; zapraszać'.

Zmianę $b > p$ trudno uznać za cechę nogajską, zob. *pismillah* 'w imię Boga', podobnie $r > ir$ -, np. *vraħman* 'miłosierny' i $-z > -s$ -, np. *basarğa* 'na targ; na bazar', zob. dalej *bazarğa*.

W kilku przypadkach mamy formy nogajskie, jak *tüye* 'wielbłąd' (Baskakov 1963: 367) wobec standardowej krymskotatarskiej *deve*, jednak ta ostatnia jest turcyzmem, a w krymskotatarskim oczekiwalibyśmy właśnie postaci *tüye*.

Co więcej, wiele form ma postać krymskoturecką, np. *var* 'jest', *vër*- 'dawać', *sev*- 'kochać; lubić', *gël*- 'przychodzić', *dal* 'wierzba', *ben* 'ja' i *beni* 'mnie' (w jednym wypadku *men*, wspólną dla karaïmskiego, krymskotatarskiego i nogajskiego).

Mamy też formy hybrydalne, takie jak *cımrta*, por. tur. *yumurta* i nog. *yumirtqa* (Baskakov 1963: 449), choć formę *cımrta* spotykamy w folklorze (Fazyl 43). Formą hybrydalną jest też nazwa miasta Gözlöv, jednego z głównych ośrodków karaïmskich na Krymie po opuszczeniu Qale, w wiekach od XIX do początku XX – siedziby chachama. Otóż nazwa turecka tego miasta, przemianowanego po 1783 r. przez Rosjan na Eupatorię, brzmi *Gözleve*, zaś krymskotatarska *Közlev* lub *Kezlev*, co do wariantów, historii i etymologii zob. Jankowski (2006: 609). Oczywiście przed wargowym $-v$ samogłoska w wymowie ulega zaokrągleniu, więc *Közlev* często było wymawiane *Közlöv*, natomiast wymowa *Kezlev* powstała w wyniku delabializacji $ö$ w pierwszej sylabie. Tu warto zaznaczyć, że w wielu drukach i rękopisach karaïmskich z XIX w. nazwa tego miasta pisana jest z podwójnym *wawem* bez wokalizacji, co można czytać zarówno jako *Gözleve*, jak i *Gözlev*, podczas gdy w pisowni Qılcı, jest גוזלוו, co niewątpliwie należy czytać jako *Gözlöv* lub *Gözlüv*.

2.2. Morfologia

Jeśli chodzi o morfologię, trudno mówić o typowo nogajskich formach, gdyż nie różnią się one bardzo od czystych północnokrymskotatarskich. Na dodatek, niektóre są właśnie krymskotatarskie, a nie nogajskie, np. *saghqlan* dosł. 'ze zdrowiem' w miejsce nog. *savluq man*. Jeśli mowa o przyrostku $-lAn$ i poimku *mAn*, wyrażających stosunek narzędnika i przypadku towarzyszenia,

warto zaznaczyć, że odpowiednikiem krymskokaraïmskim jest *bilen*, który występuje w analizowanych piosenkach w *menim bilen* ‘ze mną’. Jest to dawna forma turkijska, która nie występuje w innych turkijskich językach Krymu, a więc w tym wierszu mamy jedną formę typowo karaïmską, nie nogajską. W jednym przypadku pojawia się forma turecka *meydana*, nog. i ktat. odpowiednik to *meydaŋa* dosł. ‘na plac’.

Z form hybrydalnych mamy *gitemin* ‘pójde’, por. dawne tur. *gidem* i nog. *ketemen*; *giyermin* ‘ubiorę’, por. tur. *giyerim* i nog. *kiyermen*.

2.3. Leksyka

Jeśli chodzi o leksykę, są trzy typowo nogajskie słowa *avul* ‘wieś’ (Baskakov 1963: 23: *avil*), *küyme* ‘pokrycie powozu’ (Baskakov 1963: 192) oraz ‘kareta, kryty powóz’, do tego znaczenia zob. kaz. *küyme* (KRS 410), oraz *qalay* ‘jak’ (Baskakov 1963: 141), choć *avul* i *qalay* spotyka się też w północnych dialektach języka krymskotatarskiego. Poza tym jest jeden zwrot charakterystyczny dla nogajskiego, *bala tap-* ‘rodzić’ (Baskakov 1963: 63), powszechnie używany też w kazachskim, dosłownie ‘znaleźć dziecko’. Znajdujemy go w zbiorze Fazyla (47): *seni tapqan anayğa cennette cer bar* ‘matka, która cię urodziła, ma (zapewnione) miejsce w raju’.

W *medżumach* karaïmskich spotykamy inne ślady nogajskie. Na przykład, u Qılcı, (622, 3) i w *medżumie* Radloffa (295) występuje wyraz *çimthyan*, nie zaświadczony w słownikach, ale znany w pieśniach nogajskich z gatunku nogajskie dwuwiersze (*Noğay beyitleri*) w znaczeniu ‘tkanina bawełniana z drukowanymi wzorami; perkal’ (Fazyl 73).

3. Piosenki nogajskie Qılcı’ego w transkrypcji i tłumaczeniu polskim

Niżej zamieszczam tekst wierszy w układzie dwuwiersowym z równoległym tłumaczeniem polskim po prawej stronie. Tłumaczenie jest podane możliwie wiernie oryginałowi, ale nie dosłownie⁶.

⁶ Dziękuję prof. Henrykowi Jankowskiemu za sprawdzenie polszczyzny artykułu, a przede wszystkim korektę stylistyczną tłumaczenia *czynjów*.

Noğay türküsü cın⁷

I

Aslamanı aslayıq bal
aslayıq car car,

Mięso gotujmy, miód
syćmy, hej, hej.

Laqırdını taslayıq [cın]⁸
baslayıq car car.

W słowach się streszczajmy,
czyngi zaczynajmy, hej, hej.

2

Pismillahdan baslayıq
saytan qaçar car car,

Zaczynajmy „W imię Boga”,
to czort pierzchnie, hej, hej.

Pismillah ırahman
yürek açar car car.

Słowa „W imię miłosiernego”⁹
serca otworzą, hej, hej.

3

Basarğa aqça cibêrdim
<‘emir nanê>¹⁰ car car,

Dam pieniądze na zakupy¹¹,
<na mięte>, hej, hej.

Menim bilen cınlasań
cıq meydana car car.

Jeśli chcesz się zmierzyć ze mną,
stawaj do przyspiewek, hej, hej.

4

Qır avuldan¹² biz gêldik
dêñiz ôtüp car car,

Przyjeżdżamy hen z daleka,
hen zza morza, hej, hej.

Sêkiz tüye dört macar
cın duyatıp car car.

W ośm wielbłądów, cztery wozy,
śpiewając przyspiewki, hej, hej.

⁷ Zamiast poprawnego *cın*, zapisane później inną ręką, zob. wyżej.

⁸ W rękopisie *kin*, co nie ma sensu, choć może być czytane jako *kên* ‘szeroki; szeroko’. Jednak bardziej prawdopodobne, że Qılcı zapomniał dostawić kresczki nad literą *n*, która z kreszczką daje właśnie *ç*, a w tym wyrazie jest bardzo podobna do *k*.

⁹ Jak wiadomo, *pismillah ırahman* to pierwsze słowa pierwszej sury Koranu stylizowane na nogajski.

¹⁰ Niejasne.

¹¹ Dosłownie ‘na bazar pieniądze posłałem’, o ile *basarğa* należy poprawić na *bazarğa*.

¹² Pisane razem, więc może to być nazwa wsi; *qır avul* ‘wieś na stepie’.

5

Aq küymeniň ardında
men turayım car car,

Bizim yenge çin bilmey
nazlanadır car car.

Za białą karetą
stoję ja, hej, hej.

Bratowa¹³ nie umie śpiewać,
ociąga się, hej, hej.

6

Ay qatında bir yıldız
aylanadır car car,

‘Aqıllı yengem sen çinla
ben diňlayım¹⁴ car car.

Przy księżycu jedna gwiazdka,
obraca się, hej, hej.

Zaśpiewaj mądra bratowo,
ja posłucham, hej, hej.

7

Bir appaçıq cımırta
têzden asa car car,

Beni sıylap çinladiň sen
biň yasa car car.

Jajko bielusieńkie,
zjadaj szybko, hej, hej.

Chwaliłeś mnie przyśpiewkami,
więc żyj sto lat, hej, hej.

8

Aq küymeniň aǵzından
aldım tabaq car car,

‘Aqıllı yengem aǵzından
aldım sabaq car car.

Z wnętrza białej karety
wziąłem talerz, hej, hej.

Z ust mądrej bratowej
wziąłem lekcję, hej, hej.

9

Aq qaftanniň caqası
qıya qaftan car car,

Surat êdüp seni anayın
qalay tapqan car car.

Biały kaftan z kołnierzem,
kaftan wcięty, hej, hej.

Jak obrazek cię zrodziła,
matusieńka, hej, hej.

¹³ Dosł. ‘nasza bratowa’, tak też dalej.

¹⁴ Lub *diňleyim*.

10

Kip-[kičkene]¹⁵ du'anı
mevlam vèrdi car car,

Surat èdüp anayıma mevñ
lam vèrdi car car.

Pan modlitwę dał
króciutką, hej, hej.

Pan jak obraz dał mnie
matce, hej, hej.

11

Bağçesaray pıçaqçı
Gözlöv qıncı car car,

Siziñ soyda var mı éken
sèndey çıñcı car car.

Bachczysaraj płatnerz,
a Gözlöv pochwiarz, hej, hej.

Czy jest wśród was
przyśpiewkarz jak ty, hej, hej.

12

Uzun çubuq <lüle>¹⁶ taş
çubuqı kiraz car car,

Bizim cenge çıñ bilmey
çıñla biraz car car.

Długi cybuch z czereśni,
główka z pianki, hej, hej.

Bratowa nie zna przyśpiewek,
więc ty śpiewaj, hej, hej.

13

Qara çekmen aq < >¹⁷
giyermin car car,

Ondan beri qayda èdiñ
can severim car car.

Serdak czarny, białą <>
ubiore, hej, hej.

Gdzie bawiłaś, moja luba,
moja miła duszko, hej, hej.

14

Aq kyağatnıñ üstüne
iri dalım car car,

Sen çağırttıñ ben gèldim
nedir ħalıñ car car.

Na białym papierze,
wielka wierzba, hej, hej.

Zapraszałaś, więc przyszedłem,
co jest z tobą, hej, hej.

¹⁵ Pisane błędnie jako *kiçrine*.

¹⁶ W rękopisie <³yllh>, chyba błędnie; poprawiono na *lüle*, zob. tur. *lüle taşı* 'kamień z pianki morskiej', używany w Turcji do wyrobu lulek, ustników i główek do fajki.

¹⁷ <çyyh ğr>; niejasne.

15

On tağımniñ içinde biter
<çétlêv>¹⁸ car car,

Aylansın yengem başıñdan
<qara>¹⁹ gözlüm, car car.

Na dziesięciu moich górach
rośnie leszczyna, hej, hej.

Niech bratowa cię pochwali,
<czarno>oka, hej, hej.

16

Bazarğa aqça cibêrdim
cırayı al car car,

Muna bèn de gitemin
sağlıqlan qal car car.

Dam pieniądze na zakupy,
wystrój się, hej, hej.

Pójdę już no, zostań
w zdrowiu, hej, hej.

Po tej części *medżumy*, jak wszystkich innych jej fragmentów, następuje hebrajska formuła zamykająca *tam tam* ‘Koniec, koniec’, dosł. ‘zakończone, zakończone’.

Jak wspomniano wcześniej, przyśpiewki były bardzo popularne na Krymie i występowały w różnych wariantach. Jednak niewiele z tych zapisanych przez Qılcı wykazuje podobieństwo do piosenek znanych z innych źródeł. Całkowitej zbieżności nie ma. Jedyne pół dystychu jednego utworu udało się odnaleźć w wydaniu Fazyla: *Laqırdım taşlayıq, çıñ başlayıq* (Fazyl 6) ‘W słowach się streszczajmy, *czyngi* zaczynajmy’, dosł. ‘poniechajmy słów [...]’.

Poza tym można wskazać tylko na pewne powtarzające się frazy lub motywy leksykalno-semantyczne. I tak w zbiorze Anianasza Zajączkowskiego (1938: nr 27) mamy *bazarya axça jeberdim* ‘wysłałem pieniądze na targ’, dalszy ciąg jest jednak odmienny: *çynłaredim ben saña* ‘śpiewałbym ci (*czyngi*)’. Jest też motyw osiem i cztery, który występuje u Zajączkowskiego, ale nie osiem wielbłądów i cztery wozy, lecz *sekiz ogüz, dort saban*, czyli ‘osiem wołów, cztery sochy’ (nr 89 i 90).

¹⁸ Poprawna nazwa nog. to *šetlevik* ‘orzech laskowy’ (Atuvov 2005: 37, brak w Baskakov 1963), być może ucięty przez autora dla dopasowania rytmu.

¹⁹ Niejasne, <kyp>; poprawienie na *qara gözlüm* ‘czarnooka’ jest ingerencją autora artykułu.

4. Wnioski

Ponieważ *czyngowanie* było na Krymie bardzo szeroko rozpowszechnione, a istniejące wydania zawierają tylko niewielki ułamek ludowego repertuaru piosenek, trudno stwierdzić, czy wszystkie *czyngi* Qılcı'ego są istniejącego wtedy repertuaru ludowego, czy autor coś sam dokomponował lub zmienił. Wydaje się, że raczej wykorzystał piosenki, które słyszał. Dopóki nie poznamy wcześniejszych *medzum*, trudno też stwierdzić, czy i w jakim stopniu Qılcı wykorzystał wcześniejsze *medzumy*. Jeszcze trudniej stwierdzić, czy nogaizacja jest dziełem Qılcı'ego, czy autor oparł się na gotowej stylizacji nogajskiej. Skoro nie można na to pytanie odpowiedzieć, dalej będę pisać ogólnie o „autorze”.

Na podstawie analizy można wnioskować, że autorowi udało się oddać formę nogajskich piosenek częściowo. Choć język zapisanych przez niego szesnastu *czynków* nie jest czysto nogajski, dzięki takiej adaptacji fonetycznej jak w *aslamam aslayıq bal aslayıq* ‘mięso gotujemy, miód syćmy’, dodaniu typowo nogajskiego refrenu *car car* oraz pewnych form i obrazów charakterystycznych dla Nogajów, np. *sékiz tüye dört macar* ‘w ośm wielbłądów, cztery wozy’, wydaje się, że autor osiągnął swój cel – oddał klimat nogajskiej rzeczywistości kulturowej i językowej. Pomimo że – jak wynika z powyższej charakterystyki – nogaizacja jest niepełna i niekonsekwentna. Jak się wydaje, autorowi udało się uchwycić jedną bardzo typową nogajską cechę fonetyczną, to jest obecność *s* zamiast *ş*. Zmiana *ç > ş* jest mniej charakterystyczna, gdyż zachodzi ona też w wielu pozycjach w języku krymskotatarskim, a w niektórych wypadkach nawet w tureckim, choć nie jest oddawana w piśmie. Dlatego też mogła się ona wydawać autorowi mniej nogajska. Choć większość Nogajów, jak pisze Radloff, opuściła wcześniej Krym, wspomnienie ich folkloru musiało pozostać żywe, czego cennym świadectwem są piosenki nogajskie zapisane przez Qılcı'ego.

Jak już wielokrotnie stwierdzano, *medzumy* karaïmskie są nieocenionym, wciąż dopiero odkrywającym, bogatym źródłem folkloru, i nie tylko.

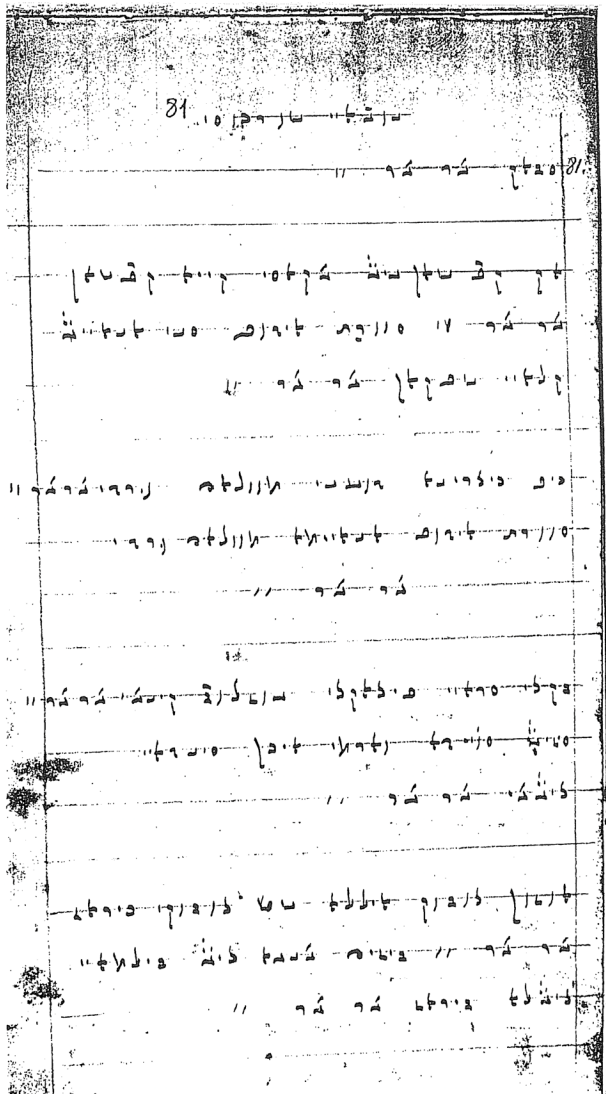
Wykaz skrótów i symboli

- ar. = arabski
- kaz. = kazachski
- kkar. = krymskokaraïmski
- KRS = Syzdykova, Husain 2001
- ktat. = krymskotatarski

- nog. = nogajski
 per. = perski
 TIRS = Alkım U. B., Antel, N. (red.), *Türkçe-İngilizce Redhouse Sözlüğü*, İstanbul 1968.
 trk. = turkijski
 tur. = turecki
 <> = miejsce nieodczytane lub niepewne
 [] = forma poprawiona

Bibliografia

- Aqтай, G., *Eliyahu Ben Yosef Qılıcı's Anthology of Crimean Karaim and Turkish Literature. Critical Edition with Introduction, Indexes and Facsimile*, t. I–II, İstanbul 2009.
- Atuvov R. K., *Nogajša-orysša sözlik (tematikalyk) / Nogajsko-russkij slovar' (tematičeskij)*, 2005 [bez miejsca wydania i wydawnictwa].
- Baskakov, N. A. (red.), *Nogajsko-russkij slovar'*, Moskva 1963.
- Çulha, T., *Kırım Karaycasının Katık Mecuması. Metin, Sözlük, Dizin*, Ankara 2015.
- Fazıl, R., *Çynlar (na stepnom dialekte). Teksty pesen* [na podstawie wydania: Fazıl, R. (red.) *Maneler ve çynlar*, Taškent 1975. <http://medeniye.org/ru/node/567> dostęp: 10.12.2018].
- Jankowski, H., *Język krymskotatarski*, Warszawa 2000.
- Jankowski, H., *A Historical-Etymological Dictionary of Pre-Russian Habitation Names of the Crimea*, Leiden, Boston 2006.
- Januzaqov, T. (red.), *Qazaq tiliniń sózdigi*, Almaty 1999.
- Mahmut, E., Mahmut, N., *Dobruca Halk Edebiyatı Metinleri*, Ankara 1997.
- Prik, O. Ja., *Očerk grammatiki karaimskogo äzyka (krymskij dialekt)*, Mahačkala 1976.
- Radloff, V. V., *Proben der Volksliteratur der Nördlichen Türkischen Stämme. Theil VII. Mundarten der Krym*, St. Petersburg 1896.
- Smętek, D., *Analiza porównawcza krymskokaraimskich piosenek ludowych*, „Almanach Karaimski” 2015, nr 4, s. 33–45.
- Sulimowicz, A., *Motywu myszy w folklorze karaimskim z Krymu*, „Almanach Karaimski” 2017, nr 5, s. 171–198.
- Syzdykova R., Husain K. (red.), *Kazahsko-russkij slovar'*, Almaty 2001.
- Tietze, A., *Tarihi Etimolojik Türkiye Türkcesi Lugatı. Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch der Türkei-Türkischen. Band II F–J*, İstanbul 2009.
- Useinov, S., *Krymskotatarsko-russkij slovar'*, Ternopol' 1994.
- Zajączkowski, A., *Tatarsko-karaimskie piosenki ludowe z Krymu (t. zw. čň)*, „Rocznik Orientalistyczny” 1938, nr 14 (1939 [1938]), s. 38–65.
- Zajączkowski, W., *Z poezji ludowej tatarsko-karaimskiej na Krymie*. „Rocznik Orientalistyczny” 1961, nr 24, z. 2, s. 119–147.

Ryc. 3. Strona 81.

